

ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ РИНКОВОЇ ТРАНСФОРМАЦІЇ ПРИРОДНО-РЕСУРСНОЇ СФЕРИ

INSTITUTIONAL ENVIRONMENT OF MARKET TRANSFORMATION OF NATURAL RESOURCE AREAS

Ніна КУШНІР,
кандидат економічних наук,
Національний університет водного
господарства та природокористування, Рівне

Nina KUSHNIR,
PhD in Economics,
National University of Water Management
and Nature Resources Use, Rivne

Спорадичність та недосконалість трансформаційних процесів природно-ресурсної сфери вимагають формування сучасного інституціонального середовища їх регулювання. Таке середовище включає формальні й неформальні інститути, спрямовані на впорядкування трансформаційних процесів щодо відновлення, відтворення й охорони природних ресурсів, залучення їх у господарський обіг, а також інституціональні умови, які прямо чи опосередковано впливають на трансформаційні процеси. Особливою складністю відзначається формування неформальних інститутів, які базуються на нормах, правилах та стереотипах поведінки природокористувачів, а не на нормативно-правовій регламентації.

Розробці перспективних напрямів формування інституціонального середовища регулювання трансформації природно-ресурсної сфери присвячено значну кількість праць як вітчизняних вчених, так і науковців близького зарубіжжя [1-8]. Увага акцентується на еколого-економічних пріоритетах та інструментарно-методичному забезпеченні вдосконалення системи регулювання трансформації природно-ресурсної сфери, розвитку ринку природних ресурсів, методології механізмів вирішення проблем інноваційного природокористування та впливу інституціональних умов на реалізацію соціально-економічних вигод освоєння природно-ресурсного потенціалу.

На сьогодні потребують теоретичного й методологічного обґрунтування такі інструменти регулювання трансформаційних процесів у господарському освоєнні природно-ресурсного потенціалу та природоохоронної діяльності, які не відмежують природні блага від широких мас населення, але при цьому сприяють упровадженню класичних форм товарно-грошових відносин у природно-ресурсну сферу [5; 7]. Для цього потрібно сформувати сучасне інституціональне середовище ринкової трансформації природно-ресурсної сфери, яке забезпечить перерозподіл природних ресурсів та утворених при цьому рентних доходів в інтересах переважно більшості населення. Це значною мірою й обумовило вибір мети даної публікації.

Інституціональне середовище регулювання трансформації природно-ресурсної сфери являє собою сукупність формальних і неформальних інститутів та інституціональних умов, спрямованих на впорядкування трансформаційних процесів щодо відновлення, відтворення й охорони природних ресурсів, залучення їх у господарський обіг та усунення протиріч між потребами господарського

комплексу в окремих складових природно-ресурсного потенціалу й забезпеченням стійкості еколого-економічних систем (див. **рис.**).

У спектрі формальних інститутів найбільше значення має формування інституту власності на природні блага й послуги, здатного:

- забезпечити доступність життєво необхідних природних благ кожному члену суспільства і при цьому сформувати прийнятний рівень комерціалізації та капіталізації господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу;
- посилити втручання держави у проведення екологічних перетворень в економіці;
- створити мобільні системи кадастру та моніторингу природних ресурсів з метою ідентифікації реальних запасів окремих видів природних благ, обсягів їх вилучення та бази стягнення плати за спеціальне природокористування;
- посилити цільову спрямованість програм раціонального природокористування з метою недопущення розпорошеності бюджетних коштів, спрямованих на відтворення та відновлення природно-ресурсного потенціалу.

Обґрунтовується необхідність формування сучасного інституціонального середовища ринкової трансформації природно-ресурсної сфери. На основі проведених досліджень встановлено, що інституціональне середовище регулювання трансформації природно-ресурсної сфери являє собою сукупність формальних та неформальних інститутів та інституціональних умов, спрямованих на впорядкування трансформаційних процесів щодо відновлення, відтворення й охорони природних ресурсів. Особливою складністю відзначаються проблеми формування неформальних інститутів господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу, оскільки цей процес надто розтягнутий у часі. Основною передумовою прискорення трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері є формування на базі особистих селянських господарств сучасних форм кооперативних утворень з метою централізації інвестиційних ресурсів та організаційних можливостей для реалізації природоохоронних проєктів.

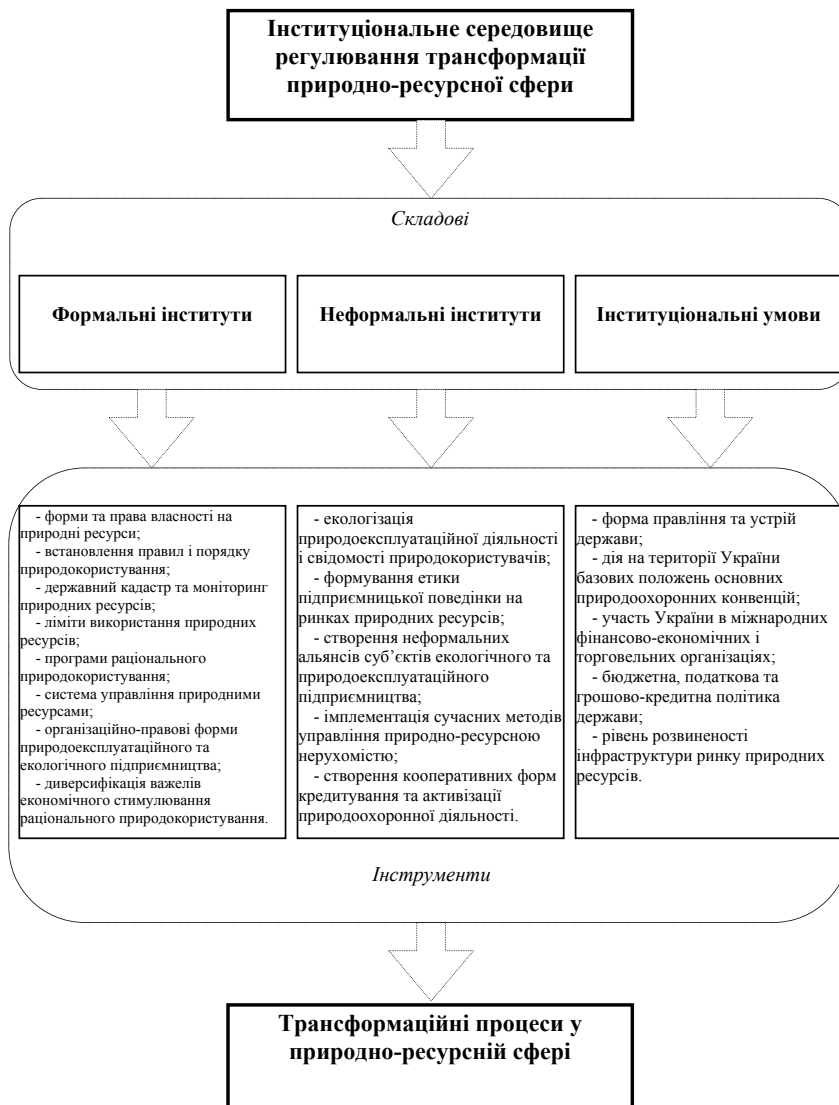
The necessity of the formation of the modern institutional environment of market transformation of the natural resource sector is grounded. On the basis of the studies it is found that the institutional environment regulation transformation of natural resource sphere is a combination of formal and informal institutions and institutional conditions aimed at streamlining the process of transformation to renewal, restoration and conservation of natural resources. Particularly difficult are the problems of formation the informal institutions of economic development of natural resources, as this process is too stretched in time. The basic premise of the acceleration of the transformation processes in natural resource area is based on the formation of private farms of modern forms of cooperative structures to centralize investment resources and organizational capacity to implement environmental projects.

Досвід індустриально розвинених країн свідчить про те, що освоєння природних ресурсів реалізується розгалуженою системою норм, правил і процедур. У цьому випадку держава не тільки забезпечує захист своїх прав як власника природних ресурсів, а й формує умови та передумови раціонального освоєння природних ресурсів з точки зору інтересів суспільства. Існуюча нині в Україні система державного регулювання природокористування характеризується фрагментарним характером, не містить механізмів ефективного моніторингу діяльності природокористувачів. Їй притаманні слабкість процедур контролю, неадекватність санкцій за порушення норм і правил.

Залучення підприємницького капіталу у сферу природокористування безпосередньо залежить від інституціоналізації сучасних форм природоексплуатаційного та екологічного підприємництва, здатних поєднати адміністративний ресурс основних природокористувачів, тобто як державних підприємств, так і суб'єктів бізнесу щодо використання природних і природно-господарських об'єктів.

Ще складніше, ніж формування системи формальних інститутів, проходить формування неформальних інститутів,

Рисунок. Структура інституціонального середовища регулювання трансформації природно-ресурсної сфери

адже для останніх тривалим є процес закріплення в господарській практиці. Неформальні інститути тоді є ефективними, а природно-ресурсна сфера не є винятком, коли вони для суб'єктів підприємницької діяльності набувають діяльнісного безальтернативного характеру [5].

Важливим неформальним інститутом регулювання трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері є екологізація природо-експлуатаційної діяльності та свідомості природокористувачів, що має закласти внутрішні мотиви щодо ощадливого природокористування. Формування даного інституту має синхронізуватися з активною просвітницькою діяльністю держави щодо популяризації необхідності примноження природних благ як базису нарощення ресурсно-виробничого потенціалу суспільного відтворення, використання екотехнологій з метою мінімізації негативного впливу на довкілля.

Корелює з формуванням екологічної свідомості і такий неформальний інститут, як етика підприємницької поведінки на ринках природних ресурсів, оскільки форми, методи та інструменти екологічного менеджменту, взаємовідносини із постачальниками природної сировини, вибір технології видобутку й переробки природного ресурсу впливають на поступальність освоєння природно-ресурсного потенціалу.

Свідомо відмова підприємця-природокористувача від опортуністичної поведінки, дбайливе ставлення до суспільних природних благ, перманентне прагнення до відтворення потенціалу довкілля – запорука результативного регулювання трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері.

Важливою складовою застосування неформальних інститутів регулювання трансформаційних процесів є розробка принципово нової системи управління природно-ресурсною нерухомістю, яка перебуває у власності регіонів і територіальних громад. Адже, як відомо, природні ресурси – це теж складова нерухомості, яка за відповідних умов може використовуватись як застава та внесок у статутний фонд того чи іншого суб'єкта підприємницької діяльності.

Дієвим суб'єктом трансформацій природно-ресурсної сфери є також особисті селянські господарства, які залучають у господарський оборот різноманітні види природних ресурсів. Ці господарства на сьогодні концентрують значні площі земель сільськогосподарського призначення, виступають активними заготівельниками природних ресурсів місцевого значення, значною мірою визначають рівень техногенного та антропогенного впливу на еколого-економічні системи сільських територій. З огляду на це особисті селянські господарства чи то на умовах державно-приватного партнерства, чи на основі інших видів формальної співпраці з органами управління природокористуванням мають залучатися до реалізації проектів модернізації природоохоронної інфраструктури й природно-господарських комплексів.

Незважаючи на те, що крупнотоварне сільськогосподарське виробництво має можливості виробляти більш конкурентоспроможну продукцію, ніж дрібні форми аграрного підприємництва, особисті селянські господарства й надалі мають підтримуватися державою як основні постачальники продуктів харчування на місцеві ринки та ефективний засіб самозайнятості місцевого населення.

Важливим способом вирішення проблеми укрупнення сільськогосподарського виробництва і пов'язаних із ним сфер є кооперація. За сучасних умов найбільшої актуальності вона набуває для особистих селянських господарств, зокрема тих, які приєднали до своїх земельних ділянок виділені їм земельні частки. У них набагато більші обсяги продукції для реалізації, значно вищі потреби щодо придбання матеріально-технічних ресурсів, при цьому особливо гостро стоїть перед ними проблема обробітку значно більших земельних ділянок.

Кооперація особистих селянських господарств має сприяти активізації природоохоронної діяльності у сільській місцевості.

Враховуючи недостатність інвестиційних ресурсів та неповне інституціональне підґрунтя для розбудови крупнотоварного сільськогосподарського виробництва, і в короткостроковій, і в довгостроковій перспективі особисті селянські господарства будуть залишатись основними природокористувачами на території переважної більшості сільських депресивних територій.

Запорукою екологічно збалансованого природокористування на цих територіях стане екологічна пропаганда пріоритетів ощадливого ресурсоспоживання серед селян-одноосібників. В іншому випадку бажання отримувати максимальні прибутки від власної господарської діяльності штовхатиме їх на виснажливе використання наявних у них природних ресурсів, у першу чергу земельних. Все це підтверджує тезу про те, що інституціональне середовище регулювання трансформації природно-ресурсної сфери має включати інструменти екологізації господарської діяльності особистих селянських господарств.

Інституціональні умови у сфері природокористування формуються на основі норм і правил, які необхідно, на думку А. Токарева, поділити на дві сфери:

1) сферу користування природними ресурсами – проекти, стандарти й регламенти, які визначають особливості прийнятих рішень у питаннях розвідки, освоєння та розробки родовищ природної сировини, здійснення природоохоронних заходів;

2) сферу оподаткування – норми і правила, які формують порядок вилучення державою доходів рентного характеру, вилучення традиційних податків [6].

Інституціональними умовами є сукупність чинників, які визначають базові умови регулювання трансформаційних процесів і детермінують застосування формальних та неформальних інститутів.

Значний вплив на систему інституційно-економічного регулювання трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері має форма правління та устрій держави, оскільки вони визначають розподіл повноважень між центром та регіонами щодо вибору інструментів фіскального регулювання природокористування, реформування відносин власності щодо перерозподілу природних ресурсів, фінансування природоохоронних проектів. Така інституціональна умова значною мірою визначає взаємовідносини між органами управління, які регулюють використання окремих видів природних ресурсів.

Важливою інституціональною умовою регулювання трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері є дія на території України базових положень основних природоохоронних конвенцій, які містять численні обмеження щодо здійснення природоексплуатаційної діяльності, а також передбачають фінансові бонуси за нарощення асиміляційного потенціалу й запобігання тим самим проявам глобального потепління.

Результативність регулювання трансформаційних процесів природно-ресурсної сфери безпосередньо пов'язана з розвиненістю інфраструктури ринку природних ресурсів [2], оскільки конкурсний відбір, біржові торги, проведення тендерів дозволяють забезпечити купівлю-продаж природних ресурсів за цінами, які максимальною мірою відповідають їх вартості, й упередити прояви штучного заниження ціни на більшість складових природно-ресурсного потенціалу. Наявність консалтингових, інжинірингових та аутсорсингових компаній на ринку природних ресурсів сприяє запобіганню проявам завищення трансакційних витрат і подоланню асиметричності інформації.

Варто розрізнати сприятливі та несприятливі інституціональні умови. Несприятливі інституціональні умови формуються на основі слабких інститутів, характеризуються неповнотою норм і правил регулювання. У свою чергу такий характер інститутів визначається слабкістю механізмів примусу до виконання норм і правил, нечіткістю правил, неадекватністю санкцій за порушення норм.

Сприятливі інституціональні умови формуються на основі сильних інститутів, які характеризуються високим рівнем повноти норм і правил регулювання. У період трансформації національної економіки були сформовані несприятливі інституціональні умови, які в свою чергу зумовили специфіку поведінки вітчизняних природокористувачів.

Найважливішою компонентою, яка визначає рівень соціально-економічних вигод, є доходи рентного характеру, що присвоюються окремими корпоративними структурами, а не перерозподіляються між бюджетами різного рівня внаслідок відсутності податкових регуляторів, які забезпечують справедливий перерозподіл природно-ресурсної ренти.

Величина рентних доходів, їх динаміка, підходи до вилучення суттєвим чином залежать від дії значної кількості інституціональних умов і факторів. Підвищення рівня сприятливості останніх є однією з найважливіших передумов суспільно доцільного освоєння природного капіталу, зростання рівня рентних доходів, які перерозподіляються в інтересах держави і територіальних громад. Необхідно формувати й застосовувати норми і правила, які визначають рівень ефективності господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу. У свою чергу практична реалізація цих правил дозволяє застосовувати більш гнучкі й адекватні особливостям природокористування схеми оподаткування. При цьому зростають витрати адміністрування таких систем, трансакційні витрати держави у зв'язку з формуванням, підтримкою

й практичною реалізацією системи регулювання трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері [7].

Проблеми формування, вилучення й використання доходів рентного характеру знаходяться в центрі політичних та економічних дискусій. Важливою особливістю формування інституціональних умов у межах нестійкої ринкової економіки є те, що вдосконалення системи оподаткування природокористування спрямоване в першу чергу на скорочення можливостей опортуністичної поведінки природокористувачів. Держава реагує зі значним запізненням, що створює проблеми реалізації прав держави як власника природних ресурсів. При цьому дотепер майже не вирішені такі принципово важливі питання, як формування гнучких механізмів вилучення доходів рентного характеру, регулювання бази оподаткування.

Оснovoю інституціонального середовища становить інституціональна система, що включає весь спектр формальних та неформальних інститутів, спрямованих на впорядкування трансформаційних процесів. Тобто інституціональне середовище являє собою симбіоз системи інститутів та інституціональних умов.

Про недосконалість інституціональної системи свідчить неефективна природоохоронна й ресурсозберігаюча діяльність, нераціональне природокористування, що збільшує ступінь екологічних ризиків і небезпек для життєдіяльності суспільства, що в свою чергу викликає потребу у все більш зростаючих масштабах оздоровлення й відновлення навколишнього природного середовища.

Врахування інституціональних аспектів необхідне для розробки адекватних практичних рекомендацій, спрямованих на зростання соціально-економічних вигод господарського освоєння природно-ресурсного потенціалу для суспільства. При формуванні й удосконаленні інституціональної системи регулювання трансформації природно-ресурсної сфери необхідно враховувати: динаміку освоєння природних ресурсів та їх запаси; поведінку природокористувачів і систему фіскального регулювання природокористування; витрати трансакційного характеру, пов'язані з формуванням і функціонуванням норм і правил природокористування.

ВИСНОВКИ

Заходи з удосконалення інституціонального середовища регулювання трансформації природно-ресурсної сфери повинні вирішити такі завдання: упорядкування відносин власності щодо користування та розпорядження природними ресурсами; удосконалення податкової, грошово-кредитної та бюджетної політики в частині регулювання природно-ресурсної сфери; врахування екологічного імперативу в процесі прийняття управлінських рішень; формування комплексу найбільш ефективних економічних стимулів на основі формування інститутів державно-приватного партнерства; реалізація процесу імплементації системи екологічного менеджменту в господарську практику суб'єктів природно-господарського підприємництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистряков І. К. Природні ресурси як фактор активізації еколого-економічної діяльності / І. К. Бистряков // *Економіст*. – 2011. – №4. – С. 18-22.
2. Голян В. А. Сфера природокористування в сучасних умовах: системні суперечності ринкових трансформацій та проблеми управління / В. А. Голян // *Агросвіт*. – 2008. – №6. – С. 27-33.
3. Институциональные особенности, модели кластеризации и развитие инновационных мезоэкономических систем / [Л. С. Марков, М. А. Ягольницер, В. М. Маркова, И. Г. Теплова] // *Регион: экономика и социология*. – 2009. – №3. – С. 3-18.
4. Институциональні засади та інструментарій збалансованого природокористування / під ред. д-ра екон. наук, професора С. К. Харічкова // *ІПРЕЕД НАН України*. – Одеса: ІПРЕЕД, 2010. – 484 с.
5. Кушнір С. О. Институциональні аспекти регулювання трансформаційних процесів у природно-ресурсній сфері / С. О. Кушнір // *Економіст*. – 2012. – № 11. – С. 52-55.
6. Токарев А. Н. Влияние институциональных условий на реализацию социально-экономических выгод освоения недр (на примере нефтегазовых ресурсов) : автореф. дисс. на соискание ученой степени докт. экон. наук: спец. 08.00.05 «Экономика и управление народным хозяйством (специализация: экономика, организация и управление предприятиями, отраслями, комплексами – промышленность)» / П. В. Ревунов. – Ростов-на-Дону, 2009. – 20 с.
7. Хвесик М. А. Институциональна модель природокористування в умовах глобальних викликів: [монографія] / М. А. Хвесик, В. А. Голян. – К.: Кондор, 2007. – 480 с.
8. Шпикуляк О. Г. Институционализм как методология междисциплинарного поиска в экономической теории / О. Г. Шпикуляк // *Економіка АПК*. – 2009. – №11. – С. 141-147.